

V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.83

Ліховіцький Я. О.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

ПЕРСОНАЛ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ

В статті здійснено аналіз змісту сучасної кримінально-виконавчої політики України, та з'ясовано місце і роль у ній персоналу органів та установ виконання покарань як одного із суб'єктів її реалізації, а також встановлені основні проблемні моменти з означеної тематики дослідження та розроблені науково обґрунтовані шляхи щодо їх вирішення по суті.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, сфера виконання покарань, персонал органів та установ виконання покарань, засуджений, кримінально-виконавче законодавство, міжнародні стандарти поведіння із засудженими.

В статье осуществлен анализ содержания современной уголовно-исполнительной политики Украины в сфере исполнения наказаний, установлено место и роль в ней персонала органов и учреждений исполнения наказаний как одного из субъектов ее реализации, а также установлены основные проблемные моменты по этой тематике исследования и разработаны научно обоснованные пути их решения по существу.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная политика, сфера исполнения наказаний, персонал органов исполнения наказаний, осужденный, уголовно-исполнительное

законодательство, международные стандарты обращения с осужденными.

The article analyzes the content of modern criminal-executive policy of Ukraine, and clarifies the place and role in it of the personnel of penitentiary organs and institutions as one of the subjects of its implementation, as well as identifies the main problem points from the identified research topics and is developed scientifically substantiated ways to solve them in essence.

Keywords: criminal-executive policy, scope of punishment, personnel of penitentiary bodies and institutions, condemned, criminal-executive legislation, International standards for the treatment of convicts.

Постановка проблеми. У квітні 2014 року в Україні розпочався новий етап реформування сфери виконання покарань, який продовжується по даний час та передбачає суттєві якісні зміни чинного кримінально-виконавчого законодавства і практики його реалізації.

Основні змістовні елементи цих видозмін визначені, зокрема, в Законі України від 8 квітня 2014 року «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», Законі України від 8 квітня 2014 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України», постанові Кабінету Міністрів України від 16 травня 2016 року «Про ліквідацію територіальних органів Державної пенітенціарної служби України та утворення територіальних органів Міністерства юстиції» та інших правових джерелах, які, по суті, відобразили зміст сучасної кримінально-виконавчої політики України.

У цьому контексті звертають на себе увагу ті питання, що пов'язані з видозміною діяльності персоналу органів та установ виконання покарань. Так, відповідно до внесених останнім часом змін у чинне кримінально-виконавче законодавство України праця засуджених до позбавлення волі стала правом, а не обов'язком останніх; значно розширено перелік у цілому прав осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях (ст.

ст. 8, 107 КВК); підвищено рівень громадського впливу (зокрема, законодавчо визнаний інститут капеланів в цих колоніях); більш гуманним став режим виконання та відбування покарань; інші позитивні моменти з цього приводу. Проте, як свідчить практика, ефективність кримінально-виконавчої діяльності та реалізації визначених у ст. 1 КВК цілей (ч. 1) і завдань (ч. 2) у зв'язку з цим залишається незмінною, тобто їх рівень є низьким та, подекуди, таким, що створює загрозу національній безпеці України.

Таким чином, в наявності є складна теоретико-прикладна проблема, що потребує вирішення, в тому числі на науковому рівні. Виходячи з цього, основним завданням цієї наукової статті є розроблення на основі проведеного аналізу змісту сучасної кримінально-виконавчої політики України обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму застосування персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України новітніх технологій у своїй діяльності, з метою запобігання з участю останніх вчинення нових злочинів та досягнення інших цілей і мети кримінального покарання (ч. 2 ст. 50 КК України).

Аналіз дослідження даної проблеми. Вивчення наукової літератури, показало, що зазначена проблематика є предметом постійних теоретичних розробок таких науковців, як: В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, О.Г. Колоб, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, В.А. Меркулова, О.П. Рябчинська, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, І.С. Яковець та ін.

Мета статті. Поряд із цим, враховуючи низку змін, що внесені у чинне законодавство України з питань кримінально-виконавчої діяльності в останній час (2014-2017 рр.), виникла об'єктивна потреба в їх аналізі та оцінці з точки зору завдань, що стосуються ефективності виконання та відбування покарань в Україні. Саме зазначені обставини і обумовили вибір теми цієї статті та її головних змістовних елементів.

Виклад основного матеріалу. У науці під політикою розуміють загальний напрям, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії у тій чи іншій галузі у

певний період. Цей термін походить від грецького слова «politike (techne)» і в широкому розумінні означає «мистецтво керувати державою», а в більш вузькому – «державну діяльність».

В теорії права традиційно виокремлюється: а) внутрішня політика; б) зовнішня політика держави, кожна з яких має свої цілі, завдання і пріоритети [1, с. 12]. При цьому, як вірно зазначає О.М. Джужа, якщо розглядати внутрішню політику держави як «загальне», де фіксується існуюча тотожність між різноманітними явищами та процесами в межах конкретної якісної визначеності, тобто усіх напрямів і сфер внутрішньої політики, у тому числі й так званої «кримінальної», «правоохоронної», чи «у сфері боротьби зі злочинністю» тощо, то як «особливе» слід розглядати так звану політику у сфері боротьби зі злочинністю (або, як її ще називають, «кримінальну», «анти кримінальну», «кримінологічну», «правоохоронну» тощо), незалежно від трансформації цього терміна [1, с. 13].

У цьому контексті, як «одичичне» може розглядатися й кримінально-виконавча політика, яка визначає порядок виконання та відбування покарань. У сучасних наукових джерелах з курсу кримінально-виконавчого права, як встановила І.С. Яковець, термін «кримінально-виконавча політика» зазвичай вживається для: 1) позначення державної доктрини саме у царині виконання покарань та її реалізації у виді застосування державного примусу до засуджених, що виявляється в обмеженні їхніх прав і свобод; 2) найменування галузі наукових знань, що представляють теоретико-пізнавальну категорію [2, с. 15-16]. Більш того, на її переконання (яке є не безспірним), стосовно напряму діяльності держави у сфері виконання покарань слушним є вживання терміна «політика у сфері виконання кримінальних покарань», бо він є більш містким, аніж «кримінально-виконавча політика», бо не обмежується застосуванням державного примусу [2, с. 16].

У той самий час, П.Л. Фріс серед видів політики у сфері виконання покарань (або правової політики боротьби зі злочинністю, як слушно зауважив В.І. Борисов [3, с. 305]),

називає «кримінально-виконавчу політику» [4, с. 11]. У цьому сенсі використовується цей термін і О.М. Джужою [1, с. 12-28].

Як встановлено в ході даного дослідження, останнім часом все частіше в науковому обігу використовується термін «пенітенціарна політика» [5]. Проте, як обґрунтовано довів у своїх роботах Г.О. Радов, проблеми пенітенціарної політики України розпочинаються з елементарного – відсутності в сучасній українській науці та соціальній практиці адекватного уявлення щодо поняття і сутності пенітенціарної політики як соціально-правового явища [6, с. 12].

Разом з тим, прихильників та розробників теорії пенітенціарної політики, навіть при зазначеному застереженні Г.О. Радова, не меншає. Так, І.Г. Богатирьов вважає, що пенітенціарна політика України – це живий і безперервний законотворчий процес, який наповнює її правову базу новими законодавчими ініціативами, продиктованими сучасними вимогами державного і суспільного життя, формує таким чином окремі періоди й етапи становлення й розвитку пенітенціарної системи України взагалі й пенітенціарного права, зокрема [7, с. 42].

Д.В. Ягунов увів у науковий обіг ще один термін, що визначає зміст політики у сфері виконання покарань, а саме «пенальна політика» [8, с. 159-169]. У цьому контексті слід визнати правильний підхід, який обґрунтовує у своїх роботах О.Г. Колб, відповідно до якого, якщо з'ясувати зміст таких понять, як кримінально-виконавче право (політика, законодавство, діяльність, т. ін.) та пенітенціарне право тощо, то можна логічно дійти висновку, що зазначені терміни не є тотожними [9, с. 141]. Така позиція ґрунтується на наступних міркуваннях та доводах:

1. Відповідно до змісту терміна «пенітенціарний» (фр. *penitentiarie*, від лат. *poenitentarius* – покаюний; виправданий [10, с. 433]) виконання покарання у виді позбавлення волі ґрунтується на принципах одиночного ув'язнення засуджених у камерах і його виправлення при мінімальному впливі зовнішніх сил (персоналу УВП, інших учасників кримінально-виконавчої діяльності) віддається «у руки» засудженого, тобто процес

відбування призначеного судом покарання є виключною волею особи, щодо якої воно застосоване [9, с. 141].

У той самий час, у кримінально-виконавчій діяльності головний акцент робиться на зовнішніх впливах на особу засудженого з тим, щоб досягти мету кримінального покарання (ч. 2 ст. 50 КК України). Аналогічна мета визначена в ч. 1 ст. 1 КВК «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України». При цьому, на кримінально-виконавчий, а не пенітенціарний аспект, акцентується увага законодавця й у ст. 6 даного Кодексу «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби», до яких віднесені наступні зовнішні впливи на цих осіб: а) встановлений порядок виконання та відбування покарань (режим); б) суспільно-корисна праця; в) соціально-виховна робота; г) загальноосвітнє та професійно-технічне навчання; ґ) громадський вплив. Більш того, як це випливає із змісту ч. 4 ст. 6 КВК, зазначені засоби виправлення і ресоціалізації до засуджених застосовуються в обов'язковому порядку з урахуванням виду покарання, особливості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

По такому ж шляху йде й судова практика [11]. Так, у п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» зазначено, що слід у судовому засіданні ретельно з'ясувати ставлення засудженого до вчиненого злочину, праці та навчання, додержання ним вимог режиму, участь у самодіяльних організаціях засуджених установ виконання покарань [11, с. 175].

Враховуючи зазначене, пенітенціарну функцію (політику, законодавство, практику) не можна, як вірно констатує О.Г. Колб, ототожнювати з кримінально-виконавчою функцією тощо [9, с. 142].

2. У навчальних закладах України юридичного профілю вивчається, визначена Міністерством освіти і науки України відповідно до професійно – кваліфікаційних вимог така обов'язкова, у навчальному плані, дисципліна для фахівців

правознавства, як «Кримінально-виконавче право України» [1, с. 58-64].

3. У надрукованих виданнях з курсу «Кримінально-виконавче право України», що забезпечують навчальний процес в юридичних ВНЗ (підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації, тощо), йдеться про такі категорії, як «кримінально-виконавча політика» або «політика у сфері виконання покарань», «кримінально-виконавче законодавство» або «нормативно-правові акти у сфері виконання покарань», а, не, власне, «пенітенціарна політика», тощо [12].

4. Однією із наукових галузей, що складають зміст спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, є саме останнє, а не пенітенціарне право.

5. У нормативно-правових актах, які на сьогодні регулюють суспільні відносини у сфері виконання покарань України, вживається тільки кримінально-виконавчі терміни і категорії. Таким чином, зокрема побудовані: а) КВК України, в якому йдеться тільки про мету і завдання кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1); кримінально-виконавчі установи (ст. 11); джерела кримінально-виконавчого законодавства (ст. 2); ін.; б) Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у якому закріплені такі поняття, як «політика у сфері виконання кримінальних покарань» (ст. 1); персонал кримінально-виконавчої служби (ст. 14); органи та установи кримінально-виконавчої служби (ст. 6); ін.; в) Закон України «Про пробацію», у якому також є правові категорії кримінально-виконавчого змісту; г) існуюча практика кримінально-виконавчої, а не пенітенціарної діяльності України [13].

Отже, враховуючи існуючі на науковому, законодавчому та прикладному рівнях підходи, а також сучасний стан кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, можна у повній мірі погодитись з О. Г. Колбом у тому, що: 1) як за змістом, так і за формою правові категорії, типу «пенітенціарна практика» (право, діяльність тощо) та «кримінально-виконавча політика» не є

тотожними, що слід враховувати при формуванні національно-правових актів (реалізація положень політики на законодавчому рівні) та практики діяльності органів та установ виконання покарань (реалізація положень політики на прикладному рівні) у сфері виконання покарань України; 2) відмінність зазначених понять дає можливість як на науковому, так і на рівні навчального процесу запобігати методологічним та іншим помилкам, що допускаються при з'ясуванні суті та змісту політики у сфері виконання покарань, яка сформувалась та реалізована на законодавчому і практичному (правозастосовному) рівнях у той чи інший період кримінально-виконавчої діяльності в Україні; 3) як у законі, так і в навчально-методичних джерелах має вживатися та термінологія, що ідентично відображає об'єктивний стан речей у тих чи інших сферах суспільної діяльності, оскільки це створює реальні (а не формальні, декларативні та ін.) механізми їх регулювання та охорони, у чому, власне, й полягає завдання будь-якого законодавства [9, с. 141-143], яке при цьому має чітко дотримуватись принципів нормотворчості [14, с. 212-214] та вимог нормотворчої техніки [14, с. 216-220].

Поряд з цим, важливим є й такий висновок з цього приводу, а саме: враховуючи, що одним із джерел формування змісту будь-якої політики, включаючи й політику у сфері виконання покарань, є наука, а також те, що на сьогодні досить потужно на доктринальному рівні просуваються та обгрунтовуються ідеї та положення пенітенціарного права, нагальним завданням для України у такій ситуації має стати реалізація у законодавчій та правозастосовній діяльності змісту пенітенціарної політики.

Як з цього приводу влучно зауважив О. М. Джужа, на жаль, сьогодні простежується певна неадекватність функціонування правоохоронної системи тим реаліям перехідного періоду розвитку української державності, які мають місце [1, с. 14]. При цьому, розв'язання завдань державної політики боротьби із злочинністю, включаючи й кримінально-виконавчу політику, на переконання В. І. Борисова, особливо в застосуванні чинного законодавства, не обмежується питаннями якості й дієвої ефективності останнього [15, с. 312].

На його думку (і це не викликає заперечень), досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого й комплексного поєднання заходів боротьби із злочинністю: а) організаційно-правових і адміністративно-управлінських (як прояв державної волі); б) соціально-економічних, культурологічних та природно-людських (як розвиток суспільства та людини); в) спеціально-законодавчих, методологічно-правових і кримінологічних як взагалі, так з певними її видами [15, с. 312].

Висновки. Отже, при формуванні та реалізації сучасної політики у сфері виконання покарань як на доктринальному, так і на інших рівнях (законодавчому та правозастосовному) зазначені в статті теоретико-методологічні засади не дотримуються, що не тільки не дозволяє використовувати існуючий правовий механізм кримінально-виконавчої діяльності персоналу ДКВС України, але й створює додаткові штучні перешкоди у цьому напрямі, що, в кінцевому результаті, впливає на ефективність процесу виконання-відбування покарань у нашій державі.

Література:

1. Кримінально-виконавче право України: підруч. / [О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.
2. Яковець І.С. Політика у сфері виконання кримінальних покарань: поняття та місце у політиці держави // Гель А.П., Семаков С.Г., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: Навч. посібник / за ред. проф. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 13-18.
3. Пузирьов М.С. Пенітенціарні системи України та Швейцарії: порівняльний аналіз фундаментальних засад функціонування // Кримінально-виконавча політика України та Європейського союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.) – К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. – С. 54-57.
4. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.

5. Богатирьов І.Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу: інноваційний проект / І.Г. Богатирьов. – К.: ТОВ «ВД Дакор», 2014. – 56 с.

6. Радов О.Г. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі / О.Г. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень. – К.: РВВ КІВС, 1996. – № 1. – С. 12-16.

7. Богатирьов І.Г. Роль пенітенціарної політики у формуванні пенітенціарного права України // Богатирьов І.Г., Пуширьов М.Є., Шкута О.О. Доктрина пенітенціарного права: моногр. – К.: ВД «Дакор», 2017. – С. 41-58.

8. Ягунов Д.В. Сучасна пенологія: альтернативний курс / Д.В. Ягунов. – Одеса: Фенікс, 2010. – 176 с.

9. Колб О.Г. Про співвідношення кримінально-правових понять, що вживаються у національному та міжнародному праві // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка): тези доп. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 верес. 2010 р.) [Текст] / ред. кол.: В.В. Коваленко (голова), О.М. Джужа, Є.М. Бодюл та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2010. – С. 141-144.

10. Булько А.Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов. – Изд. 3-е, испр., перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.

11. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 172-175.

12. Кримінально-виконавче право: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2006. – 256 с.

13. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році: Інформ. бюл. – К.: Міністерство юстиції України, 2017. – 43 с.

14. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

15. Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями / В. І. Борисов // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я Тацій. – Х.: НЮАУ, 2009. – Вип. 100. – С. 305–312.